

Om den nye danske højmesseordning

lokal – dansk – økumenisk

af Holger Villadsen

*Indlæg ved den første nordiske kontaktkonference for gudstjenesteliv, Oslo
7.-8. januar 1993.*

Indbold

1. Frivillighed og decentralisering
2. Genkendelighed
3. Alterbogstillægget
4. Sammenligning med Erneuerte Agende 1990

1. Frivillighed og decentralisering

Ifølge den danske lov om menighedsråd kan nye ritualer og nye liturgiske bøger først indføres i det enkelte sogn, når præsten og menighedsrådet er enige om det. Og hvis præst og menighedsråd ikke kan blive enige, så er det de gamle ritualer og de gamle liturgiske bøger, der skal bruges. Sognets liturgiske skik fortsætter altså uændret, indtil præst og menighedsråd er blevet enige om at ændre. Man kan også formulere det på den måde, at der er tale om en dobbelt vetoet.

Parallelt hermed findes der i Danmark end en praksis, hvorefter gamle ritualer og gamle liturgiske bøger ikke bliver erklæret ugyldige. De kan altså fortsat anvendes og vil normalt først efter en længere periode gå helt ud af brug.

Selv om der i juni sidste år (1992) blev autoriseret ved kongelig resolution en ny alterbog og nye ritualer, er altså ikke sådan, at menighederne i den danske folkekirke fra en bestemt dato skal gå over til at bruge den nye alterbog og de nye ritualer. Det er med andre ord ganske frivilligt og overladt til lokal beslutning, om man ønsker at tage ny liturgi og nye ritualer i anvendelse.

Strengt taget ved vi derfor endnu ikke meget om, hvordan den nye alterbog og de nye ritualer vil slå an. I teorien kan det tænkes, at den nye ordning kun vil taget i brug af et mindretal. Efter mit skøn vil den nye alterbog dog være taget i brug af over 90% i løbet af dette år.

Denne danske tradition for frivillighed og decentralisering er af ganske stor betydning for arbejdet med gudstjenestefornyelse, idet den har en del afledede konsekvenser.

En af konsekvenserne er, at den danske proces nok forløber lidt langsommere og i mindre skridt end den gør mange andre steder. Ordninger, der ikke selv kan slå igennem ad frivillighedens vej, har ikke mange muligheder i den danske folkekirke. Og ordninger, der kun kan gennemføres på denne måde, kræver forholdsvis lang tid. Det kan i hvert fald konstateres, at den

danske proces er forløbet ganske langsomt; men måske kan det have andre årsager.

En anden konsekvens er blevet, at den nye danske ordning er præget af en forholdsvis stor bredde. Der er i større omfang end hidtil mulighed for alternativer og variationer, som dog holdes sammen af en fælles struktur og fælles bøger. Det er altså ikke en énspektet løsning, men en flerspektet løsning, som i den henseender kan minde om den tyske Erneuerte Agende (Vorentwurf 1990). På grund af frivilligheden er man er nødt til at vente på en bred konsensus, som har været vanskelig at etablere. Der har været gjort flere forsøg, som er kærtret undervejs i processen, formentlig fordi de var for smalle og for ensidige. Bl.a. derfor er løsningen blevet en større bredde end hidtil.

Nogle af kritikerne – bl.a. i den tidligere liturgikommission – mener, at bredden er blevet for stor, og at variationsmulighederne er for mange. I realiteten drejer denne diskussion sig dog snarest om, hvordan bredden i gudstjenesteordningen skal præsenteres: Om det skal være i to eller tre store samlede pakker, eller om der skal være mulighed for variationer for de enkelte hoveddele i gudstjeneste eller for de enkelte led. Man har tidligere haft en forestilling om en helt ensartet dansk gudstjeneste i alle landets kirker; men den forestilling har de fleste vist opgivet som urealistisk og uønskelig. På den anden side er det nødvendigt med en vis genkendelighed og et vist praktisk fællesskab om alterbog og salmebog.

2. Genkendelighed

Åbenheden i Danmark overfor lokale variationer svarer til den holdning, der kommer til udtryk i Confessio Augustana artikel 7, hvor det hedder i dansk oversættelse:

»Og til kirkens sande enhed er det tilstrækkeligt at være enig om evangeliets forkyndelse og sakramenternes

forvaltning. Det er ikke nødvendigt, at der overalt er ensartede menneskelige traditioner og riter eller ceremonier, der er indstiftet af mennesker, sådan som Paulus siger: 'Én tro, én dåb, én Gud og alles Fader osv.'«

Hvis man gennemførte denne åbne linje helt konsekvent, så ville man formentlig ende med helt at overlade det til det enkelte sogn at fastlægge sin egen gudstjenesteordning. Men så radikale er der vist ikke mange, der er – og i hvert fald har de ikke gjort sig gældende i debatten. I praksis er der enighed om, at der skal være en rimelig stor genkendelighed mellem gudstjenesteformerne i de enkelte sogne i Danmark.

Derimod er det ikke mit indtryk, at det bekymrer ret mange, at der på visse punkter er forskelle mellem gudstjenester i Danmark på den ene side og gudstjenester i andre lande på den anden side. Her vil de fleste nok forholdsvis ubekymret kunne tilslutte Confessio Augustanas ord om, at det ikke er nødvendigt, at der overalt er ensartede menneskelige traditioner og riter eller ceremonier, der er indstiftet af mennesker.

I mere ekstrem form bliver dette standpunkt til en selvsikker og afvisende holdning overfor gudstjenesteformer, der afviger fra den danske tradition. Jeg tror ikke, at denne ekstreme form er ret udbredt, men den findes. I de fleste tilfælde skyldes det manglende kendskab til andre gudstjenesteformer, men det er ikke altid tilfældet.

I store træk er der dog i praksis stor overensstemmelse mellem den danske gudstjenesteordning og gudstjenesteordninger i andre kirker. Og hvor der i den nye danske gudstjenesteordning er forandringer, har den hovedsageligt bevæget sig i samme retning som de fleste andre kirker, selv om den ikke er gået så langt og selv om danske særtraditioner er bevaret. Som karakteristiske eksempler kan man pege på gammeltestamentlige læsninger, der er indført i perikopeordningen ligesom i mange andre kirker, og

på indgangsbønnen og udgangsbønnen, der som udgangspunkt er bevaret som danske særtraditioner.

Grundstrukturen i den danske gudstjeneste er uændret den klassiske med fire hoveddele: Indledning, Ordet, Nadver og Afslutning. Der er sådan ikke meget nyt i det, selv om det i Danmark på det formelle plan er en nyhed, at nadverliturgien indgår som en del af højmesseordningen. Men i praksis har det længe været sådan, at almindelig dansk højmesse var en gudstjeneste med nadver.

I tilknytning til den autoriserede højmesseordning har biskopperne udarbejdet en vejledning. I denne vejledning indgår også en kort beskrivelse af fællesnævneren i dansk gudstjenestestruktur. Jeg vil godt citere denne korte beskrivelse:

I. Efter sammenringning indledes gudstjenesten med musik, bøn og lovsang.

II. Herefter følger Ordet bestående af tre bibelske læsninger, trosbekendelse, prædiken og kirkebøn. Imellem læsningerne samt før og efter prædikenen synges salmer.

III. Nadveren indledes med en nadverbøn, der efterfølges af Fadervor og indstiftelsesordene. Derefter uddeles brødet og vinen.

IV. Velsignelse, salme, bøn og musik afslutter gudstjenesten.

Dåb finder i almindelighed sted i kirken under en gudstjeneste. Dåb under en højmesse kan finde sted på trosbekendelsens plads, i tilknytning til første læsning, efter salmen efter prædikenen eller efter nadveren. Når der er dåb, kan trosbekendelsen som selvstændigt led af gudstjenesten bortfalde.

Skriftemål kan holdes forud for gudstjenesten imellem anden og tredje ringning eller indgå som et led i gudstjenesten.

3. *Alterbogstillægget*

Liturgikommissionens forslag om at indføre en udgangslæsning er ikke blevet gennemført som en del af den nye autoriserede ordning. Dette forslag gik – som måske bekendt – ud på at flytte epistlen til gudstjenestens afslutning, efter nadveren og forud for velsignelsen. Dette ville – såfremt det var blevet gennemført – have været en markant ny dansk særtradition.

Men selv om udgangslæsningerne ikke indgår i den autoriserede alterbog, er de dog alligevel blevet en del af den danske gudstjenesteordning som helhed. Der udsendes nemlig et tillæg til alterbogen. Dette tillæg er ikke blevet autoriseret, men udsendes med biskopperne som udgivere. Og dette alterbogstillæg er nok et karakteristisk led i det danske nationale kompromis på det liturgiske område.

Alterbogstillægget knytter formelt og juridisk til ved en bestemmelse i den danske lov om menighedsråd, hvorefter biskoppen kan give tilladelse til, at man i det enkelte sogn afviger fra den autoriserede liturgi, når præst og menighedsråd er enige om at ønske en sådan ændring. Biskoppen er ikke forpligtet til at give en sådan tilladelse, men kan gøre det ud fra et konkret skøn. Alterbogstillægget udgør i denne sammenhæng en samling af tekster, hvor det på forhånd må anses for givet, at biskoppen vil give tilladelse til at anvende de pågældende tekster – hvis man ellers er enige lokalt.

Man kan også formulere på den måde, at alterbogstillægget repræsenterer en indbygget mulighed for løbende revision og fornyelse af gudstjenesteordningen. Nye tekster kan afprøves her af de sogne, der måtte ønske det, uden at det har forpligtende konsekvenser for andre sogne, sådan som det normalt vil være tilfældet, når der er tale om en mere officielt autoriseret liturgi.

Alterbogstillægget består især af tre nye kollektserier, hvor den autoriserede alterbog fortsætter med gamle kollekter, herunder især kollekterne af Veit Dietrich og de oldkirkelige

latinske kollekter (missalekollekter). Af én eller anden grund har den liturgiske debat i Danmark i forbløffende stort omfang koncentreret sig om indledningskollekterne. De nye kollektserier i alterbogstillægget er forfattet af Anna Sophie Seidelin, der er lægkvinde, Johannes Johansen, der er biskop, og Holger Lissner, der er sognepræst. Alle tre kollektserier er forfattet inden for de sidste 10-20 år og indeholder desuden en indgangsbøn og en udgangsbøn.

Desuden indeholder alterbogstillægget en serie udgangslæsninger, som normalt er epistlerne fra første række. Hvis disse udgangslæsninger anvendes, læses der under Ordet kun to læsninger: først en læsning fra Det gamle Testamente, og dernæst dagens evangelietekst.

Sammenligning med Erneuerte Agende 1990

Den nye danske gudstjenesteordning er blevet til nogenlunde samtidigt med den nye tyske Erneuerte Agende, og så vidt jeg kan se, er der i visse henseender nogle påfaldende paralleller mellem den nye tyske ordning, som jeg indtil videre kun kender fra det såkaldte Vorentwurf fra 1990. Der er ikke tale om nogen tilstræbt overensstemmelse, men desto mere interessant er det at kunne konstatere nogle fælles træk.

Det tyske Vorentwurf, som jeg for nemheds skyld kalder det, har efter højmesseordningen og perikopebogen et stort afsnit med alternative tekster. Dette tekstafsnit minder en del om det danske alterbogstillæg. Det danske alterbogstillæg er af næsten lige så stort omfang som det tyske tekststillæg, men det danske tillæg koncentrerer sig stort set kun om indledningskollekten, mens det tyske tekststillæg har alternative former til næsten alle gudstjenestens led.

Den tyske ordning går ud fra en grundordning med 4 hoveddele:

- A. Eröffnung und Anrufung
- B. Verkündigung und Bekenntnis
- C. Abendmahl
- D. Sendung

At den tilsvarende fire-delning også findes i den nye danske ordning er ikke så overraskende, for det er jo den grundstruktur, der har været der hele tiden og som f.eks. afspejles i de allerede eksisterende danske navne på nogle af gudstjenestens led som f.eks. indgangsbøn og indgangssalme og udgangssalme og udgangsbøn. Mere påfaldende var derimod overensstemmelse i den formelle opbygning, hvor det tyske Vorentwurf for hver af gudstjenestens fire hoveddele har nogle varianter. En tilsvarende opbygning fandtes i en tidligere fase af det danske gudstjenesteoplæg (dec. 1990), hvor der for hver af gudstjenestens fire hoveddele var anført nogle såkaldte alternativer.

I den autoriserede form er denne opbygning forladt i det formelle, idet man har fremhævet grundordningen og reduceret alternativerne til noter til visse af gudstjenestens enkeltled; men sagligt set er der – så vidt jeg kan se – ikke tale om den store forskel i selve tilgangen til sagen. Der har dog hele tiden været tale om en betydelig mindre spændvidde i den danske ordning end i den tyske ordning.

Den danske *Indledning* har fem led:

1. Orgelpræludium
2. Indgangsbøn
3. Indgangssalme
4. Hilsen
5. Indledningskollekt

Specielt for den danske indledning er indgangsbønnen, og at der ikke er noget Kyrie og Gloria. Den danske indledning kan dog nu

udvides med Kyrie og Gloria, og tilsvarende kan de udelades i nogle af de tyske varianter. Når den danske indledning udvides med Kyrie og Gloria, kan indgangsbønnen bortfalde.

Der er endvidere mulighed for – i hvert fald ved enkelte gudstjenester eller i visse perioder – at erstatte indgangsbønnen med syndsbeholdelse og absolution.

Faste punkter i den tyske indledning er musik, indgangssalme og dagens kollekt. De samme faste punkter findes i den danske indledning.

Den danske anden hoveddel, *Ordet*, har følgende ni led:

6. Læsning fra Det gamle Testamente
7. Salme mellem læsningerne
8. Læsning fra Det nye Testamente (epistel)
9. Trobekendelse
10. Salme før prædikenen
11. Evangelielæsning (fra prædikestol)
12. Prædiken
13. Kirkebøn
14. Salme efter prædikenen.

Der er som udgangspunkt tre læsninger: Først fra Det gamle Testamente, dernæst epistlen, og til sidst evangelielæsningen, som samtidig er prædiketekst. Men der er en forkortelsesmulighed, sådan at der kun er to læsninger. I dette tilfælde er den første læsning normalt en epistel, men i ca. 25% af tilfældene er det en læsning fra Det gamle Testamente. Endvidere kan man også fortsætte med den gamle danske ordning, hvor der er to evangelielæsninger, og hvor den sidste er prædiketekst. Prædiketeksterne i Danmark er under alle omstændigheder dagens evangelielæsning, så der skelnes i Danmark ikke mellem læsetekster og prædiketekster, sådan som man gør i Tyskland.

Den tyske ordning har tilsvarende muligheder for at udvide og forkorte antallet af bibelske læsninger. Den tyske spændvidde i henseende til antallet går fra 1 til 4 læsninger, mens den danske spændvidde er begrænset fra 2 til 3 læsninger og kun én prædiken.

Trosbekendelsen har i den danske ordning to placeringsmuligheder: enten fra alteret efter anden læsning eller fra prædikestolen i forbindelse med prædikenen.

Endvidere har den danske ordning to placeringsmuligheder for kirkebønnen: fra prædikestolen i tilknytning til prædikenen, eller efter salmen efter prædikenen.

I begge tilfælde er spændvidden i de tyske variationsmuligheder betydeligt større. Den danske ordning fastholder eksempelvis, at trosbekendelsen og kirkebønnen hører hjemme i anden hoveddel, *Ordet*, mens det tyske *Vorentwurf* anviser andre placeringsmuligheder.

Den danske *nadverliturgi* er underopdelt i fire punkter:

15. Nadverbøn
16. Fadervor
17. Indstiftelsesordene
18. Nadvermåltidet

Variationsmulighederne i den danske nadverliturgi findes stort set kun i nadverbønnen, hvor der er tre muligheder, som hver for sig repræsenterer forskellige nadverliturgier. Indstiftelsesordene er opretholdt som et forholdsvis selvstændigt led i liturgien umiddelbart forud for uddelingen. Som følge deraf er Fadervor placeret forud for indstiftelsesordene.

Den første nadverbøn har karakter af en nadverformaning eller nadverforklaring. Den anden mulighed er en videreførelse af den nuværende danske nadverliturgi, hvor Helligsangen siges eller messes af præsten, og hvor Agnus Dei synges som en del af nadverindledningen. Den sidste og nyeste mulighed er en lidt

mere klassisk model med Helligsangen sunget af menigheden og Agnus Dei sunget forud for uddelingen eller under uddelingen.

Paralleller til de danske varianter findes blandt de tyske varianter; men igen gælder det, at spændvidden i de tyske variationsmuligheder er betydeligt større end i de danske. Man kan også sige det på den måde, at genkendeligheden inden for den danske ordning er større.

Den danske *Afslutning* er næsten helt symmetrisk opbygget i forhold til indledningen. Den indeholder stort set de samme fem led som *Indledningen* – blot i omvendt rækkefølge:

19. Slutningskollekt
20. Aronitisk velsignelse
21. Udgangssalme
22. Udgangsbøn
23. Orgelpostludium.

I Afslutningen er variationsmulighederne små i den danske højmesseordning. Udgangsbønnen kan udelades i de tilfælde, hvor også indgangsbønnen kan udelades, dvs. når Kyrie og Gloria anvendes. Desuden er der fra alterbogstillægget muligheden for at have en udgangslæsning efter slutningskollekten og forud for den aronitiske velsignelse.

I den danske højmesseordning er slutningskollekten anført som en del af afslutningen. Det kan måske undre, men hænger blandt andet sammen med, at der også er anvisninger for, hvilke slutningskollekter der skal anvendes, når der ikke har været nadver.

Den danske afslutning er fyldigere og mere énspektet end det tyske Vorentwurf. Det er formentlig en afledet konsekvens af den danske særtradition med en udgangsbøn.